

УДК 342.1:33(477)

DOI: 10.15587/2523-4153.2018.127354

ОКРЕМІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: СВОБОДА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

© С. І. Ішук

У науковій статті проаналізовано актуальні питання конституційно-правового забезпечення свободи особи при здійсненні підприємницької діяльності. В ході дослідження визначено зміст та межі індивідуальної свободи у економічних відносинах, розкрито суть та структуру права на підприємницьку діяльність як легітимної форми реалізації свободи особи, виявлено проблемні питання конституційно-правової фіксації свободи особи у економічній сфері. Визначено, що недоліками конституційно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність є спосіб забезпечення свободи підприємницької діяльності та коло суб'єктів конституційного права

Ключові слова: громадянське суспільство, право на підприємницьку діяльність, свобода особи у економічній сфері, ринковий устрій

1. Вступ

Роль економічного чинника у процесі становлення та розвитку громадянського суспільства неможливо переоцінити, оскільки з одного боку суспільство є сферою реалізації приватних економічних інтересів, а з іншого розвинуте громадянське суспільство може стати союзником учасників ринкових відносин. Все це сприяє стабілізації суспільного життя та призводить до більш ефективного перерозподілу фінансових ресурсів у державі.

Теза про те, що економічна основа є умовою стабільного співіснування громадянського суспільства та держави, може бути підтверджена взаємозв'язком між рівнем економічного добробуту населення та протестними настроями в суспільстві: готовність суспільства до протесту залежить від його добробуту, оскільки однією із передумов протестних настроїв у громадянському суспільстві є рівень життя та благополуччя населення, стан забезпечення державою основних економічних прав та свобод, гарантування рівних можливостей членів громадянського суспільства в економічній сфері.

Так, відповідно до результатів опитування, проведеного у 2014 році соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, 36,4 % з усіх опитаних респондентів вважають, що у разі значного погіршення умов життя потрібно вийти на вулицю з протестом; 36,5 % опитаних підтримали твердження про те, що краще терпіти матеріальні труднощі заради збереження в країні порядку; 27,2 % не змогли відповісти. Разом з тим, попри таку умовну рівність позицій за результатами проведеного соціологічного опитування, представники «ядра» середнього класу, яке було виділено серед усіх респондентів однозначно надали перевагу протестам у разі порушення умов життя (47,6 % опитаних) [1]. Саме виходячи з таких аргументів, питання правових умов реалізації свободи особи у економічній сфері набуває особливого практичного значення.

2. Літературний огляд

Феномен громадянського суспільства варто розглядати як сферу реалізації «неполітичних відно-

син», зокрема економічних та соціокультурних. Більше того, відповідно до ідей Е. Арато та Д. Коена сфера економічних інтересів, або економічне суспільство виділялося окремо поряд із громадянським та політичним суспільством [2]. Основу економічного суспільства, на думку авторів, становлять відносини власності та різноманітні економічні організації (домінантою цих об'єднань є реалізація економічного чи комерційного інтересу), політичного – політичні права (насамперед виборче право), а громадянського – добровільні об'єднання за інтересами, що не містять економічної чи політичної складової.

Необхідно зазначити, що сучасні теоретико-методологічні підходи до дослідження громадянського суспільства дають підстави вважати умовною ідею чіткого розподілу суспільних відносин на три окремих складових, адже однією з цілей громадянського суспільства є контроль за функціонуванням держави і саме в такий спосіб воно може зберегти свою автономність та самостійність. Тому економічна основа як сфера реалізації відповідних ініціатив разом із політичною сферою діяльності особи є ключовими елементами громадянського суспільства, оскільки вони дають можливість вибудовувати механізми взаємного впливу та підтримувати необхідний баланс між громадянським суспільством та державою, при якому жоден із елементів не поглинає інший.

Питання свободи особи у економічній сфері є предметом наукових пошуків протягом тривалого часу. Як зазначає Б. Н. Чічерін, примус за жодних умов не може замінити тієї внутрішньої енергії, яка генерується вільною діяльністю. Тому свобода складає вищу норму і ціль промислового розвитку, так само як вона визначає вищу норму та ціль юридичного порядку [3]. На думку дослідника, саме у свободі закладено основи будь-якого індивідуалізму, оскільки свобода є висхідним пунктом та рушієм всієї економічної діяльності, то від неї повинно залежати і використання результатів такої діяльності. Аналізуючи економічне суспільство як елемент суспільного механізму, автор постійно наголошує на свободі як основі для побудови та розвитку економічних відносин.

Сучасний український дослідник В. В. Речицький в результаті осмислення категорії свободи особи

як основи для побудови суспільного ладу в державі, формулює у модельному проекті Конституції України три ключові тези, які визначають напрями реалізації такої свободи. Так у статті 10 проекту автор вказує, що недоторканість приватного життя є втіленням особистої свободи особи, демократія є втіленням політичної свободи, а ринкова економіка – результат дії економічної свободи [4].

Розгляд ринкового устрою як базового механізму в економічних відносинах також безпосередньо зумовлений зверненням до питань індивідуальної свободи. З точки зору Ф. А. Гаєка особливою властивістю ринкового устрою є збільшення перспектив або шансів кожного на отримання матеріальних благ, аніж це можливо забезпечити іншим способом. Разом з тим, такий спосіб координування індивідуальних дій забезпечить високий ступінь співпадіння сподівань і ефективне використання знань і вмінь окремих членів тільки за рахунок постійного розчарування окремих сподівань [5]. Саме відсутність узгодженого порядку цілей в суспільстві як негативний аспект ринкового устрою Ф. А. Гаєк одночасно вважає його величезною заслугою, яка робить можливою індивідуальну свободу та всі її цінності [5].

3. Мета та задачі дослідження

Мета наукової статті – проаналізувати актуальні питання конституційно-правового забезпечення свободи особи під час здійснення підприємницької діяльності.

Для досягнення мети були визначені такі задачі:

- 1) дослідити зміст та межі індивідуальної свободи у сфері підприємницької діяльності;
- 2) розкрити суть та структуру права на підприємницьку діяльність як легітимної форми реалізації свободи особи;
- 3) виявити проблемні питання конституційно-правової фіксації свободи підприємницької діяльності в Україні.

4. Конституційно-правові засади реалізації свободи особи у економічній сфері

Економічна основа громадянського суспільства як сфера реалізації економічних інтересів особи базується на поєднанні феномену економічної незалежності держави та свободи особистості як основи громадянського суспільства. В цьому випадку право повинно визначати та направляти розвиток цивілізованих економічних відносин, які сприяють свободі та незалежності особи.

Межі індивідуальної свободи особи у економічних відносинах є значно ширшими за обсяг суб'єктивних прав, якими вона наділяється державою, оскільки в цьому випадку законодавець вважає недоцільним або неможливим регулювати у повній мірі сферу реалізації економічної свободи. Зміст економічної свободи тлумачиться відповідно до доктрини верховенства права як межі втручання держави у вільне здійснення економічної діяльності, при цьому нормативність втручання в економічну свободу може бути реалізована шляхом забезпечення балансу інтересів, засобами якого є поділ влади, деліберативна

демократія й гарантії незалежної правової процедури [6]. У цьому аспекті законодавство України використовує поняття „охоронюваний законом інтерес”. Відповідно до офіційного тлумачення такого поняття, що викладене в п. 3.6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року „охоронюваний законом інтерес” означає правовий феномен, який:

- а) виходить за межі змісту суб'єктивного права;
- б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони;
- в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб;
- г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загально визнаним принципам права;
- д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом;
- є) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом [7].

Підтвердження висловлених ідей щодо розуміння економічної основи громадянського суспільства як сфери реалізації свободи особи в економічних відносинах ринкового характеру можливо знайти у результатах ряду соціологічних досліджень, які були проведені в Україні. Так, за даними соціологічного опитування стосовно ролі держави у забезпеченні належного рівня життя громадян 61,3 % респондентів вважають, що держава повинна створити умови для того, щоб громадяни самі могли забезпечити собі гідний рівень життя, при цьому лише 35,6 % опитаних підтримують альтернативне твердження, згідно з яким держава повинна забезпечити всім громадянам пристойний рівень життя, хай не дуже високий, але всім [8].

Інше соціологічне опитування, яке мало на меті з'ясувати основні пріоритети для успішного розвитку України, що були запропоновані респондентам у переліку, встановило серед таких пріоритетів фактори, які по суті є складовими елементами економічних відносин, а саме: забезпечення свободи підприємницької діяльності (підтримали 70,5 % опитаних, проти – 9,2 %, не визначились – 20,3 %); розвиток ринкової економіки (підтримали 76,5 % опитаних, проти – 6,4 %, не визначились – 17,0 %) [9].

Дані третього соціологічного дослідження також чітко ілюструють суть економічної складової громадянського суспільства як сфери реалізації індивідуальної свободи та ініціативи його членів. Соціологічне дослідження передбачало вибір тверджень про важливість рівних доходів чи рівних можливостей для особи. Так, 70,7 % респондентів підтримали положення про те, що люди повинні бути рівними перед законом, мати рівні права, а матеріальних рівень має залежати від праці та здібностей; лише 26,6 % опитаних підтримали твердження, згідно з яким люди повинні бути рівними в соціально-економічному плані та в суспільстві не повинно бути багатих і бідних [10].

Незважаючи на різні методологічні підходи до аналізу економічної основи громадянського суспільс-

тва, беззаперечним залишається той факт, що основою для юридичного аналізу економічної складової громадянського суспільства є саме економічні права. Як відзначає О. В. Пушкіна, розгляд інституту прав та свобод людини в контексті становлення і розвитку громадянського суспільства надає достатньо вагомі підстави звертатися не лише до політичних, а й до економічних прав і свобод громадян. Адже коли йдеться про самостійних і автономних громадян, які власне і утворюють громадянське суспільство як таке, завжди мається на увазі, що в основі цієї самостійності віднаходимо економічну незалежність та свободу економічної діяльності [11]. Значення економічних прав для становлення та розвитку громадянського суспільства можливо додаткового підкреслити через встановлення природи зобов'язань держави у цій сфері. На думку Е. Асбйорн, головна ідея розуміння державних зобов'язань щодо економічних та соціальних прав повинна полягати в тому, що суб'єктом усього розвитку є людина, тому слід очікувати, що людина буде, на скільки це можливо та за рахунок власних ресурсів віднаходити шляхи для забезпечення та задоволення власних потреб [12].

В контексті сприйняття економічної основи громадянського суспільства як сфери реалізації економічних свобод особи та співвідношення категорій свободи в економічній сфері та економічних прав варто уваги є ідея О. В. Пушкіної, яка зазначає, що в основі свободи члена громадянського суспільства лежить власність, чи точніше, – гарантоване право власності та принцип непорушності права приватної власності. Способом реалізації цієї свободи кожної людини є, з одного боку, гарантована можливість здійснювати підприємницьку діяльність, а з другого, – можливість працювати і забезпечувати собі та своїй родині гідний рівень існування [13].

Виходячи із завдань нашого дослідження розгляд конституційних засад реалізації свободи особи у економічній сфері потребує аналізу базового економічного права – права на підприємницьку діяльність як легітимної форми реалізації такої свободи. Право на підприємницьку діяльність, будучи одним із економічних прав людини та формою реалізації свободи в економічній сфері, також є однією із базових категорій конституційного права. Як зазначають дослідники, законодавче закріплення права на підприємницьку діяльність фактично інституціалізувало одну із центральних ланок усього механізму ринкової економіки [14]. Окрім того, вказане право разом із правом приватної власності фізичних та юридичних осіб становить правову основу ринкової економіки [15].

Зважаючи на вказані аргументи право на підприємницьку діяльність та інститут підприємництва загалом є об'єктом правового регулювання не лише в межах Основного закону України, а й у межах усієї системи законодавства. Тому право на підприємницьку діяльність є предметом наукових досліджень не лише конституційного права [16–18], а й господарського [19], цивільного [20], адміністративного [21] права та інших галузей юридичної науки.

Юридична конструкція права на підприємницьку діяльність у статті 42 Конституції України відповідає теоретичним підходам стосовно формування

зобов'язань держави у сфері економічних прав, згідно з якими такі зобов'язання визначаються на трьох рівнях [12]. На першому рівні держава повинна поважати свободу людини, виконувати необхідну діяльність та використовувати при цьому необхідні ресурси. Саме до такого рівня зобов'язань держави варто віднести норму частини 1 статті 42 Конституції України, яка гарантує кожному право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Державні зобов'язання другого рівня полягають у захисті свободи дій та захисті ресурсів від інших суб'єктів у економічній сфері. В контексті такого типу зобов'язань норми частини 3 статті 42 Конституції передбачають захист конкуренції у підприємницькій діяльності, заборону зловживання монополістичним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісну конкуренцію. На третьому рівні зобов'язань у сфері економічних прав, як зазначає Е. Айсбйорн, держава повинна здійснювати надії своїх громадян щодо використання права на харчування. На наш погляд, такому типу зобов'язань держави відповідають конституційні норми частини 4 статті 42 Конституції України щодо захисту прав споживачів, контролю держави за якістю і безпечністю продукції та усіх видів діяльності, сприяння діяльності громадських організацій споживачів. В цьому випадку держава забезпечує соціальний характер підприємницької діяльності в Україні [22].

Загальне конституційне визначення права на підприємницьку діяльність, що відповідає першому рівню зобов'язань держави у сфері економічних прав, зумовлює кілька напрямів наукових дискусій щодо подальшого удосконалення як окремо статті 42, так і Основного Закону України в цілому. В межах таких дискусій, в першу чергу, варто виділити проблему систематизації норм Конституції України, визначення пріоритетів, пов'язаних із об'єктами конституційно-правового регулювання. Як відзначають дослідники, відсутність у чинній Конституції України внутрішньої систематизації норм, що мають спільний об'єкт правового регулювання – економічну систему та конституційний економічний порядок є суттєвим недоліком, що знижує загальну ефективність статті 42 Основного Закону [23]. Така позиція підтверджується тим, що конституційне право на підприємницьку діяльність є елементом більш складного правового механізму, в якому відбувається його активна взаємодія із положеннями Розділу I Конституції України, що визначають соціальну спрямованість економіки та принцип рівноправності суб'єктів права власності та захисту державою прав усіх суб'єктів господарювання, встановлюють принцип економічної багатоманітності як засадниче положення організації суспільного життя в Україні та визначають економічну безпеку найважливішою функцією держави тощо. Саме виходячи із такої системи конституційних норм право на підприємницьку діяльність вважається не лише елементом ринкової економіки, а й складовою правового господарського порядку. Суть висловлених ідей зводиться до наступного: категорії „правовий господарський порядок”, яка на галузевому рівні закріплена у статті 5 Господарського кодексу України, повинна кореспондувати базова конституційно-правова кате-

горія „конституційний економічний порядок”, а у процесі конституційної реформи в Основному Законі варто закріпити окремий інститут „конституційно-правові засади економічного порядку в Україні” [24].

Аргументом, який додатково підтверджує описану проблему є те, що факт конституційної фіксації основ економічного ладу або конституційного економічного порядку має місце у конституційній практиці за кордоном. Так, в Конституції Португалії міститься окрема частина „Економічна організація суспільства”, в якій визначаються загальні принципи соціально-економічної системи (стаття 80), формулюються першочергові завдання держави в економічній та соціальній сферах (стаття 81), а також встановлюються базові елементи економічного порядку (статті 82 – 89) [25]. Конституція Італії також приділяє окрему увагу регулюванню основ економічного ладу, виділивши їх в Главу 3 „Економічні відносини” частини „Права і обов’язки громадян” [24, с. 428]. Подібна практика конституційно-правового регулювання має місце в Іспанії, Литві, Польщі, Хорватії.

Ще одним підтвердженням значимості системного конституційно-правового регулювання основ економічного ладу як складової суспільного ладу в державі є „конституційна економіка” як напрям дослідження в межах конституційного права. Предметом такої специфічної галузі вважається вивчення принципів конституційної організації економічних відносин, а також впливу конституційного права на розвиток економічної та політичної системи суспільства, оскільки конституції можуть як сприяти та і розвиток стримувати економічних відносин [25].

Іншою проблемою загального конституційного регулювання підприємництва в Україні, яка безпосередньо пов’язана з економічними засадами функціонування громадянського суспільства в Україні, є питання способу нормативного забезпечення свободи підприємницької діяльності як однієї із свобод в економічній сфері. Визначене частиною 1 статті 42 Конституції України формулювання передбачає „право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом”, що дає підстави говорити про фіксацію суб’єктивного права особи. Водночас, як зазначалося на попередніх сторінках дослідження, межі свободи особи в економічній сфері є значно ширшими за обсяг суб’єктивних прав, встановлених державою, саме з метою розширення меж суб’єктивного права законодавство використовує категорію „охоронюваний законом інтерес”.

Пояснення формулювання, яке міститься у статті 42 Конституції України, можливо віднайти в тезі про те, що конституційне право на підприємницьку діяльність фактично базується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик та з метою одержання прибутку господарської діяльності, не забороненої законом [15]. Разом з тим, в окремих наукових джерелах в ході аналізу конституційних засад підприємницької діяльності, застосовується конструкція „право на свободу підприємницької діяльності” [26], як спроба поєднати конституційне формулювання та суть досліджуваної категорії. На наше переконання, назване положення Конституції Украї-

ни потребує переосмислення та зміни в контексті саме першого рівня зобов’язань держави у сфері економічних прав – забезпечення свободи вільної та ініціативної діяльності.

Конституція України не розкриває самого змісту права на підприємницьку діяльність, на відміну від інших прав, – права на працю чи права власності. В даній ситуації варто погодитися із твердженням, що конституційно-правова норма, яка декларує право на підприємницьку діяльність достатньо чітко транслює вектор спрямованості правового регулювання економічних відносин у змісті поточного законодавства, в першу чергу Господарського та Цивільного кодексів України [27]. Водночас Цивільний кодекс України у статті 3 серед загальних засад цивільного законодавства визначає свободу підприємницької діяльності, а Господарський кодекс України таку ж свободу визначає одним із загальних принципів господарювання (стаття 6). Господарським кодексом України визначено саме свободу підприємницької діяльності (стаття 43) як право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Однак, найбільш показовим у дискусії про свободу чи право у сфері підприємництва є питання принципів підприємницької діяльності, сформульованих у статті 44 Господарського кодексу України. Відповідно до вказаної норми підприємництво здійснюється на основі: вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільного найму підприємцем працівників; комерційного розрахунку та власного комерційного ризику; вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом; самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Висловлена ідея про недосконалість конституційно-правового регулювання свободи підприємницької діяльності в Україні може бути додаткового обґрунтована з використанням закордонного конституційного досвіду. Так, у статті 27 Конституції Швейцарії „Економічна свобода” визначено поперше, гарантованість економічної свободи, по-друге, вказано, що економічна свобода охоплює, зокрема, вільний вибір професії, а також доступ вільний до підприємницької діяльності та її вільне здійснення [28, с. 379]. Відповідно норм Конституції Іспанії (стаття 38) визнається свобода підприємництва в рамках ринкової економіки, а держава гарантує та охороняє її здійснення [28, с. 429]. Конституція Італії встановлює засади підприємницької діяльності наступним формулюванням: „приватна господарська ініціатива вільна” (стаття 41) [29]. Конституційна практика Португалії передбачає свободу підприємницької діяльності та ініціативи в рамках змішаної економіки одним із основоположних принципів еко-

номічної організації суспільства (стаття 80 Конституції Португалії); відповідно до статті 86 Конституції держава створює умови для активізації підприємницької діяльності [29, с. 543–545].

В ході розгляду базових конституційно-правових засад свободи підприємницької діяльності слід вказати на інше питання, що є предметом наукової полеміки – суб'єктний склад носіїв такого конституційного права. На думку окремих авторів, фіксація права на підприємницьку діяльність у Розділі II Конституції України „Права, свободи та обов'язки людини і громадянина” надзвичайно звужує сферу її регулювання, обмежуючи її дію тільки суб'єктами – фізичними особами. При цьому, і Цивільним кодексом України і Господарським кодексом України передбачено, що фізична особа може виступати як один із типів суб'єктів підприємницької діяльності поряд із юридичними особами у різних організаційно-правових формах. Відтак підприємці – юридичні особи і підприємцтво як інститут ринкових економічних відносин залишаються при такому підході фактично поза прямим конституційно-правовим забезпеченням [30].

На наш погляд, така критика зумовлена згаданою концептуальною проблемою – відсутність системної фіксації на рівні Основного Закону основ економічного ладу, однак точка зору про „конституційну нерівність” юридичних та фізичних осіб як суб'єктів господарювання та в подальшому нерівні можливості правового захисту для таких суб'єктів видається сумнівною. Свобода підприємницької діяльності як базова конституційна категорія у своїй суті передбачає вільну та ініціативну діяльність фізичної особи, яка може реалізувати таку діяльність в тому числі застосовуючи механізм юридичної особи. Навіть якщо юридична особа заснована виключно іншими юридичними особами, на початковому етапі таких відносин першоджерелом підприємницької діяльності є фізична особа. Слід погодитися з твердженням, що діапазон потенційних носіїв права на підприємницьку діяльність у конституційно-правовому розумінні значно ширший ніж коло суб'єктів підприємницької діяльності у цивільно-правовому аспекті [31]. В цьому аспекті може бути корисною ідея про виділення безпосередньої та опосередкованої підприємницької діяльності на основі статті 42 Конституції України. Відповідно до такої ідеї безпосередня підприємницька діяльність – це підприємницька діяльність, що здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності – фізичними та юридичними особами, зареєстрованими у встановленому законом порядку. А опосередкована підприємницька діяльність – це підприємницька діяльність, що здійснюється фізичними особами через належні їм на праві приватної власності юридичні особи. Як відзначає С. В. Різник, з точки зору конституційного права, людина, яка є засновником (учасником) підприємства, беручи активну участь в управлінні таким підприємством, реалізує своє конституційне право на підприємницьку діяльність, хоч і не є суб'єктом підприємницької діяльності в розумінні господарського права [32]. Однак, підсумовуючи дискусію стосовно суб'єктного складу права на підприємницьку діяльність, слід зазначити,

що така дискусія була б позбавлена основи у випадку конституційної фіксації не суб'єктивного права, а гарантування державою у Конституції України свободи підприємницької діяльності у різних її проявах, про що зазначалося в роботі.

5. Результати дослідження та їх обговорення

Висловлені критичні зауваження щодо конституційно-правового забезпечення свободи особи у економічній сфері зумовлена відсутністю системного підходу при конституційній фіксації основ економічного ладу в Конституції України, потребою систематизації існуючих норм з метою регулювання конституційного економічного порядку як базової конституційної категорії [33].

Виходячи із таких позицій варто змінити концепцію конституційної фіксації свободи особи у економічній сфері та забезпечити гарантії свободи вільної та ініціативної підприємницької діяльності у різних її проявах.

6. Висновки

1. Економічною основою громадянського суспільства є сфера реалізації економічних інтересів особи, що базується на поєднанні феномену свободи особистості та економічної незалежності держави. Межі індивідуальної свободи особи у підприємницькій сфері є значно ширшими за обсяг суб'єктивних прав, якими вона наділяється державою, оскільки в цьому випадку законодавець вважає недоцільним або неможливим регулювати у повній мірі сферу реалізації економічної свободи. Реалізація індивідуальної свободи через механізм ринкового устрою з точки зору потреб громадянського суспільства має на меті, перш за все, формування середнього класу як основи подальшого розвитку громадянського суспільства.

2. Право на підприємницьку діяльність, будучи одним із економічних прав людини та формою реалізації свободи в економічній сфері, також є однією із базових категорій конституційного права. Конституційне закріплення права на підприємницьку діяльність фактично інституціалізувало одну із центральних ланок усього механізму ринкової економіки.

Юридична конструкція права на підприємницьку діяльність у статті 42 Конституції України відповідає теоретичним підходам стосовно формування зобов'язань держави у сфері економічних прав, згідно з якими такі зобов'язання визначаються на трьох рівнях. До зобов'язань держави першого рівня варто віднести норму частини 1 статті 42 Конституції України, яка гарантує кожному право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. В контексті другого типу зобов'язань, які полягають у захисті свободи та конкуренції, норми частини 3 статті 42 Конституції передбачають захист конкуренції у підприємницькій діяльності, заборону зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісну конкуренцію. Третьому рівню зобов'язань відповідають конституційні норми частини 4 статті 42 Конституції України щодо захисту прав споживачів, контролю держави за якістю і

безпеку продукції та усіх видів діяльності, сприяння діяльності громадських організацій споживачів.

3. Основні проблеми конституційно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність як легітимної форми реалізації свободи особи у економічних відносинах зумовлені відсутністю у Консти-

туції України системного підходу при фіксації економічного порядку. При цьому, базове конституційно-правове регулювання права на підприємництво у процесі модернізації Основного Закону, на наш погляд, потребує зміни способу нормативного забезпечення свободи підприємницької діяльності та визначення суб'єктного складу такого права.

Література

1. Середній клас: громадська активність, готовність до асоціації та просування демократичних стандартів // Національна безпека і оборона. 2014. № 1-2. С. 74.
2. Арато Е., Коен Дж. Громадянське суспільство: відродження та реконструкція концепції // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. К.: Політична думка, 1997. С. 174.
3. Чичерин Б. Н. Собственность и государство. СПб.: Изд-во РХГА, 2005. С. 268.
4. Речицкий В. В. Политический предмет конституции. К.: Дух и Литера, 2012. С. 479.
5. Гаск Ф. А. Право, законодавство і свобода. Нове визначення ліберальних принципів справедливості та політичної економіки. К.: Акваілон–Пресс, 2000. С. 201.
6. Конституційні засади економічної системи України: монографія / Устименко В. А., Джабраїлов Р. А., Кампо В. М. та ін.; за ред. В. А. Устименка; НАН України, Ін-т м економіко-правових досліджень. Донецьк: Юго-Восток, 2011. С. 15.
7. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 (справа про охоронюваний законом інтерес) // Офіційний вісник України. 2004. № 50. Ст. 3288.
8. Соціологічне дослідження „Виберіть твердження з яким Ви більшою мірою згодні (роль держави)” Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, проведене з 19 по 25 червня 2008 року. Центр Разумкова. URL: <http://www.razumkov.org.ua/>
9. Соціологічне дослідження „Що є важливим для успішного розвитку України (перелік)” Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, проведене з 19 по 25 червня 2008 року. Центр Разумкова. URL: <http://www.razumkov.org.ua/>
10. Соціологічне дослідження „Виберіть твердження, з яким Ви більшою мірою згодні (рівні доходи чи рівні можливості)” Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, проведене з 19 по 25 червня 2008 року. Центр Разумкова. URL: <http://www.razumkov.org.ua/>
11. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. К.: Логос, 2006. С. 176.
12. Асбйорн Е. Мінімальний рівень реалізації соціально-економічних прав / під ред. Б. Зізік // Права людини: Концепції, підходи, реалізація. К.: Вид-во „Ай Бі”, 2003. С. 188–189.
13. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. К.: Логос, 2006. С. 185.
14. Конституція України. Науково-практичний коментар / ред. В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. С. 308.
15. Легальне підприємництво як фундаментальна основа конституційного ладу України / Кампо В. М., Ковтунець В. В., Крупчан О. Д. та ін. // Підприємницька діяльність проблеми управління та регулювання. URL: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Prip/2010_9/Кампо %20i %20Со.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Prip/2010_9/Кампо%20i%20Со.pdf)
16. Фролов Ю. М. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. О., 2005. 21 с.
17. Різник С. В. Забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2008. 16 с.
18. Гончаренко О. М. Розвиток економічних прав людини і громадянина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2006. 20 с.
19. Бігняк О. В. Підприємництво як предмет правового регулювання в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2007. 20 с.
20. Коломієць О. О. Цивільно-правове регулювання діяльності фізичної особи-підприємця: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2003. 16 с.
21. Ластовецький А. С. Організаційно-правові засади регулювання підприємницької діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2005. 22 с.
22. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання. Х.: Право, 2009. С. 224.
23. Конституція України. Науково-практичний коментар / ред. В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. С. 312.
24. Конституции государств Европейского Союза. М.: Издат. группа «ИНФРА-М-НОРМА», 1997. С. 543–545.
25. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. М.: Юстицинформ, 2006. С. 326–331.
26. Конституційні засади економічної системи України: монографія / Устименко В. А., Джабраїлов Р. А., Кампо В. М. та ін.; за ред. В. А. Устименка. Донецьк: Юго-Восток, 2001. С. 88–96.
27. Конституція України. Науково-практичний коментар / ред. В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. С. 309.
28. Союзная конституция Швейцарской Конфедерации от 18 апреля 1999 года. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/swiss/swiss-r.htm
29. Конституции государств Европейского Союза. М.: Издат. группа «ИНФРА-М-НОРМА», 1997. С. 379.

30. Конституція України. Науково-практичний коментар / ред. В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. С. 313.
31. Фролов Ю. М. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. О., 2005. С. 13.
32. Різник С. В. Забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2008. С. 8.
33. Конституція України. Науково-практичний коментар / ред. В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. С. 311–312.

*Рекомендовано до публікації д-р юрид. наук, професор Скрипнюк О. В.
Дата надходження рукопису 15.02.2018*

Ищук Сергій Іванович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри, кафедра теорії та історії держави і права, Національний університет „Острозька академія”, вул. Семінарська, 2, м. Острог, Рівненська область, Україна, 35800
E-mail: ishchyk@gmail.com

УДК 347.97/99

DOI: 10.15587/2523-4153.2018.127441

ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ АВТОРИТЕТУ СУДУ

© Л. М. Москвич

Стаття присвячена механізму підвищення авторитету суду, одним із інструментів якого названо відкритість судової влади. Формулюється авторське бачення трансформації існуючої концепції відкритості судової влади та умов реалізації права кожної особи на доступ до судових рішень, зокрема, обгрунтовується ряд пропозицій, спрямованих на оптимізацію технічних та організаційно-правових умов функціонування Єдиного державного реєстру судових рішень

Ключові слова: суд, судова влада, відкритість судової влади, авторитет суду, суспільний контроль, судові рішення, доступ до судових рішень, Реєстр судових рішень

1. Вступ

В Україні проблема формування суспільного авторитету суду має особливе значення. Це пов'язано з характером трансформаційного суспільства, переходом до демократичної і правової держави, в якій будь-які правові конфлікти вирішуються судом. Не останню роль у цьому процесі відіграє суспільний авторитет останнього як одного з показників позитивної соціальної оцінки ефективності всієї судової системи країни.

Суспільне очікування щодо судової оцінки фактів правової реальності знаходить своє відбиття в судових рішеннях. Саме в них здійснюється авторитетна для суспільства моральна оцінка певних дій. Суд має авторитет не лише тому, що надає правову оцінку певним подіям, а через те, що у своєму рішенні він є, так би мовити, творцем загального порядку життя й установлює рамки в особистих інтересах і відносинах, що знаходяться у протиріччі один до одного. На становлення авторитету суду впливають також реальність і своєчасність виконання судового рішення. І хоча безпосередньо виконанням судових рішень займається виконавча влада, громадськістю оцінюються результативність судового розгляду саме з точки зору реального виконання постановленого судового рішення.

2. Літературний огляд

Витоки авторитету суду нерозривно пов'язані із загальним рівнем розвитку права, якістю правосвідомості конкретного народу, збалансованістю судово-

правової політики, а також з порядком формування судів, самостійністю, незалежністю і доброчесністю судів, законністю їх діяльності. Суспільство сприймає суд як один із суб'єктів, що бере участь у створенні громадської культури. Саме тому йому належить мати авторитет у суспільному світогляді. Для українського суспільства брак традиції правового врегулювання міжособистісних та інституційних спорів негативно впливає на процес становлення авторитету суду. Певною мірою це, безумовно, пов'язано з невисокою правовою культурою населення, не витребуваною в умовах авторитарної держави радянського періоду, а тому й не сформованою на належному рівні. Ось чому проблема формування суспільного авторитету суду вимагає осмислення з позицій різних галузей права, філософії, соціології, психології та ін.

У філософії термін «авторитет» тлумачиться як «значення або вплив, який можуть мати люди, речі, не потребуючи постійного підтвердження цього значення, в доведенні його на ділі» [1, с. 11]. У більшості наукових досліджень він розглядається як одна з характеристик (або форм) влади [2]. Проблема її авторитету як показника ефективності влади була предметом поглибленого аналізу низки вчених. Діалектичне співвідношення влади й авторитету в афористичній формулі філософа Цицерона: «Влада в народі, авторитет у сенату» [3, с. 89]. М. Вебер й Б. Рассел співвідносили владу й авторитет як загальне й особливе [4, с. 707–735; 5, с. 243–253]. Зокрема, М. Вебер звернувся до вирізнення